

**Նոմենկլատուրայի ձևավորման քաղաքականությունը Խորհրդային
Հայաստանում (1920-ական թթ.)**

Արմեն Բաղայան

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.2-127>

Հանգուցային բառեր. բոլշևիկյան իշխանություն, ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմ, նախա-գահություն, քարտուղարություն, նոմենկլատուրա, նորմատիվ-իրավական դաշտ, քաղաքական մենաշնորհ

Նախաբան

Խորհրդային իշխանությունների կադրային քաղաքականության՝ անվանա-կարգության (հետայսու՝ նոմենկլատուրայի) ձևավորման հիմքում դրված սկզբունքը պետական մարմիններում և հասարակական կազմակերպություն-ներում կարևոր պաշտոններ զբաղեցրած անձանց թեկնածությունների նախօրոք քննարկումը, առաջադրումը, հաստատումը և տեղափոխությունն էր կուսակցա-կան տարբեր մակարդակի (շրջկոմներից ու քաղկոմներից մինչև՝ ԽՄԿԿ Կենտ-կոմի քաղբյուրո) կոմիտեների կողմից:

ԽՄՀՄ տարիներին Խորհրդային իշխանությունների կողմից իրականացվող կադրային քաղաքականության մասին գրվել են բազմաթիվ աշխատություններ, որոնք, սակայն, ունեին առավելապես ազիտացիոն, այլ ոչ թե նոմենկլատուրայի ձևավորման ու գործունեության մեխանիզմները ներկայացնող գիտական բնույթ [4, 61-76]:

Հասկանալի է, որ կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևա-վորման ու գործունեության թեմայի ուսումնասիրությունը, շատ այլ թեմաների նման, ուղղակի արգելված էր ԽՄՀՄ-ում, բնականաբար և՛ խորհրդահայ պատմա-գրությունում: Նշենք միայն, որ թեման առանձին և խորածավալ ուսումնասիրու-թյան հարց դարձրին Մ. Ջիլապը և Մ. Վոսլենսկին, ովքեր Արևմուտք էին արտա-գաղթել համապատասխանաբար՝ Հարավսլավիայից և ԽՄՀՄ-ից: Նրանց աշխա-տությունները հրատարակվեցին միայն ԽՄՀՄ կազմալուծման վերջին տարիներին կամ դրանից կարճ ժամանակ անց¹:

Գորբաչովյան վերակառուցման տարիներից սկսած և, հատկապես ԽՄՀՄ կազմալուծումից հետո թեման խորապես ուսումնասիրեցին հետխորհրդային ուսս պատմաբանները, իրավաբանները, սոցիոլոգները և այլք²:

¹ Восленский М. С. Номенклатура, Господствующий класс Советского Союза, Москва, 1991, 672 с., Джилас М., Лицо тоталитаризма, Москва, 1992, 553 с.

² Свириденко Ю. П., Пашин В. П., Коммунистическая номенклатура: истоки, сущность, содержание, Москва, 1995, 172 с., Джавланов О. Т., Михеев В. А., Номенклатура: эволюция отбора. Историко-политологический анализ, Москва, 1993, 138 с., Гимпельсон Е. Г., Советские управленцы. 20-ые годы (Руководящие кадры государственного аппарата СССР), Москва, 2001, 225 с.

Ինչ վերաբերում է հետխորհրդային հայագիտության ներկայացուցիչներին, ապա նշենք, որ 1920-ական թթ. նոմենկլատուրայի ձևավորման և գործունեության հարցը նրանց կողմից դեռևս բազմակողմանի և լիարժեք չի ուսումնասիրվել, բացառությամբ՝ Վ. Ղազախեցյանի և, հատկապես, Ա. Հակոբյանի [2, 220-252]: Իսկ սույն հարցի ուսումնասիրությունը խիստ կարևոր է, քանզի խորհրդային նոմենկլատուրան ոչ միայն խորհրդային հասարակության քաղաքական ուժն էր, այլև՝ «ղեկավարող դասակարգը»: Ընդհանրապես, պետական կառավարման ցանկացած ձևի և քաղաքական համակարգի պայմաններում իշխանության բարձրագույն մարմինների նախաձեռնությունների, նախագծերի, ծրագրերի, ռազմավարական և մարտավարական որոշումների կատարումը կախված է իրականացնողների կադրային որակական կազմից: Այդ իսկ պատճառով, Խորհրդային Միության (բնականաբար և՛ Խորհրդային Հայաստանի) քաղաքական պատմության ներկայացումը առանց խորհրդային իշխանությունների (կոմկուսի) կադրային՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման պատմության ուսումնասիրության կլինի թերի և ոչ լիարժեք: Ուստի, արդի ժամանակաշրջանում ՀՀ պետական կառավարման և կադրային քաղաքականության առավել արդյունավետ համակարգի ձևավորման համար խիստ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել խորհրդային կադրային համակարգի՝ նոմենկլատուրայի գործունեության պատմական՝ դրական և բացասական փորձը: Ելնելով վերոշարադրյալից՝ կփորձենք հակիճ ներկայացնել Ռուսաստանի կոմունիստական (բոլշևիկյան) կուսակցության (այսուհետև՝ ՌԿ(բ)Կ (այնուհետև՝ ՀամԿ(բ)Կ), այդ թվում և Հայաստանի կոմունիստական (բոլշևիկյան) կուսակցություն (այսուհետև՝ ՀԿ(բ)Կ) կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման, կայացման և գործունեության առաջին քայլերը 1920-ական թվականներին, հատկապես՝ հարցի նորմատիվ-իրավական դաշտի ձևավորման պատմական գործընթացը:

Հաշվի առնելով, ինչպես արդեն նշեցինք, թեմայի՝ գրեթե չուսումնասիրված լինելու հանգամանքը՝ սույն հարցի ուսումնասիրության հիմնական սկզբնաղբյուրը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի արխիվային փաստաթղթերն են, որոնց վերլուծությունը օգնում է ըմբռնելու ԽՍՀՄ կուսակցական կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի գործունեության մեխանիզմը: Այդ համատեքստում առավել ուշադրության են արժանի ՀԿ(բ)Կ նախագահության և քարտուղարության նիստերի արձանագրությունները, որոնք բացահայտում են ՀԿ(բ)Կ ղեկավարության կողմից վարչաիրավական համակարգի ստեղծման և ղեկավար աշխատողների նկատմամբ իրականացվող կադրային քաղաքականության մշակման գործընթացը: Հավելենք նաև, որ խորհրդային իշխանության կադրային քաղաքականության իրականացման համար անհրաժեշտ իրավական սկզբնաղբյուրների թվին են դասվում նաև համառուսաստանյան, ինչպես նաև՝ Հայաստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետության (այսուհետև՝ ՀՍԽՀ) համագումարների և խորհրդային իշխանության համապատասխան որոշումները և դեկրետները:

ՀԿ(Բ)Կ կադրային քաղաքականության սկզբունքները

Խորհրդային նոմենկլատուրայի ձևավորման պատմությունը սկսվում է 1917 թ. հոկտեմբերյան հեղաշրջումից անմիջապես հետո, երբ հեղափոխությանը նախորդած 20-ամյակի ընթացքում ձևավորված պրոֆեսիոնալ հեղափոխականների ընտրախավը, դեռևս գուրկ լինելով այդ ժամանակահատվածում նոմենկլատուրայի ձևավորման համար անհրաժեշտ նորմատիվ-իրավական դաշտից, պաշտոնների նշանակման հարցում առաջնորդվում էր «հեղափոխության արժեքային համակարգով»: Ի դեպ, չպետք է շփոթել նոմենկլատուրան ընտրախավի հետ, որովհետև վերջինս՝ հասարակության փոքրաթիվ, սակայն, որոշակի արժեքային համակարգ կրող բարձրագույն խավն է, իսկ նոմենկլատուրան՝ կառավարիչների խումբը: Այսպիսով, խորհրդային նոմենկլատուրայի պատմությունը սկսվում է բոլշևիկների՝ իշխանությունը գրավելու առաջին իսկ օրվանից, երբ նրանք կարևոր պաշտոններում նշանակեցին իրենց կադրերին:

Նշենք, որ Հայաստանի Հանրապետությունը Խորհրդային Հայաստան հռչակելու մասին Հայաստանի հեղափոխական կոմիտեի (այսուհետև՝ Հայհեղկոմ) 1920 թ. նոյեմբերի 29-ի հռչակագիրը նաև նոր իշխանությունների ներքին քաղաքականությունը ուղենշող ծրագրային փաստաթուղթ էր, որում կարևորվում էր «խաղաղ աշխատանքը և խորհրդային շինարարության գործին ծառայելուն միտված աշխատավոր մտավորականության փորձը ու կարողությունը» և, բնականաբար, թեմայի համատեքստում կարելի է այս փաստաթուղթը դիտարկել նաև որպես խորհրդային իշխանության կողմից ապագայում իրականացվելիք կադրային քաղաքականության համար անհրաժեշտ նորմատիվ-իրավական առաջին փաստաթուղթ: Ինչ վերաբերում է հռչակագիրն ընդունած Խորհրդային Հայաստանի Ռազմահեղափոխական կոմիտեին (այսուհետև՝ ՌՀԿ), ապա, այս կառույցի ղեկավարներին, միգուցե ոչ լիարժեք, սակայն կարելի է համարել Խորհրդային Հայաստանի նոմենկլատուրայի դրսևորման առաջին անձանց, քանզի ՌՀԿ-ն, ճիշտ է, կազմավորվել էր Խորհրդային Ադրբեջանում, սակայն ՀԿ(Բ)Կ արտասահմանյան բյուրոյի կողմից:

ՀՀ խորհրդայնացումից հետո երկրում տեղի ունեցավ վարչական նոր բաժանում, որի արդյունքում ստեղծվեցին 9 գավառային և 30-ից ավելի գավառակային հեղկոմներ: Դրանց կազմակերպումը նոր իշխանությունների հաստատման սկիզբն էր, որը կայանում էր նախկին իշխանության համակարգի վերացման միջոցով: Դրա վերացմանը զուգընթաց, ՀՍԽՆ տարածքում դադարեց գործել ՀՀ օրենսդրությունը, և որպես նոր օրենսդրություն ճանաչվեցին Խորհրդային Ռուսաստանի օրենքները:

Խորհրդային իշխանության հաստատման հետ միաժամանակ ՀՍԽՆ տարածքում ձևավորվեցին Հայաստանի կոմկուսի կառույցները: ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմը, հետևելով ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի օրինակին, կազմակերպում և ղեկավարում էր խորհրդային իշխանության հաստատման գործընթացը երկրում, որի արդյունքում ՀՍԽՆ-ում հաստատվում ու ամրապնդվում էր կոմունիստական կուսակցության մենաստիքությունը կյանքի բոլոր ոլորտներում, այդ թվում և՛ պետական ու նշ

պետական կառավարման հիմնարկներում պաշտոնյաների նշանակման և տեղափոխության գործընթացում:

Ինչպես արդեն նշեցինք, խորհրդային իշխանության հաստատման առաջին իսկ օրերից բոլշևիկները, ձևավորելով պետական իշխանության նոր մարմիններ, ձգտում էին իրենց ներկայացուցիչներին նշանակել նշյալ մարմինների ղեկավար պաշտոններում: Մա բոլշևիկյան կուսակցական շինարարության քաղաքական և կազմակերպչական աշխատանքների միասնականության հիմնական սկզբունքներից էր, որը հետևողականորեն պաշտպանում էր բոլշևիկյան կուսակցության առաջնորդ Վ. Լենինը: Խորհրդային իշխանության նոր մարմինների ստեղծման և, վերջիններիս գործունեության առաջին տարիներին, պետական կառավարման համակարգում գործառույթների հստակեցման օրենսդրական դաշտի բացակայության պատճառով ծագեցին խնդիրներ բոլշևիկյան կուսակցության կազմակերպությունների ու խորհրդային իշխանության մարմինների աշխատանքային հարաբերություններում: Նման օրինակները ստիպեցին բոլշևիկներին ՌԿ(բ)Կ VIII համագումարում (18-23. 03. 1919 թ.) անդրադառնալ հարցին և հաստատել պետական շինարարության խորհրդային տեսության կարևորագույն սկզբունքը. «...Ոչ մի ղեկավար չի կարելի միաձուլել պետական մարմինների (խորհուրդների) և կուսակցական կազմակերպությունների գործառույթները... Կուսակցությունն իր որոշումները պետք է իրականացնի խորհրդային մարմինների միջոցով՝ խորհրդային սահմանադրության շրջանակներում: Կուսակցությունը պետք է ձգտի ղեկավարել խորհուրդների գործունեությունը, այլ ոչ թե փոխարինել դրանք» [8, 107]: Չնայած համագումարի վերոշարադրյալ որոշմանը, այնուամենայնիվ, ՌԿ(բ)Կ ղեկավար գործիչների մի մասը շարունակում էր պնդել, որ կուսակցությունը պետք է պետական մարմինների առջև դնի քաղաքական խնդիրներ, հրահանգներ տա և ստուգի դրանց կատարումը, միաժամանակ չափողելով պետական մարմինների կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման գործընթացի վրա: Ամբողջությամբ հակառակն էր պնդում կուսակցության ղեկավար մեծամասնությունը Վ. Լենինի գլխավորությամբ: Այսպես, VIII համագումարում ուղղակի հայտարարվեց, որ բոլշևիկյան կուսակցության խնդիրն է գրավել խորհուրդներում քաղաքական մեծամասնությունը և դրանց աշխատանքի նկատմամբ սահմանել լիակատար վերահսկողություն՝ առաջադրելով խորհրդային բոլոր պաշտոններում առավել նվիրված և վստահելի կողմնակիցներին:

Բնականաբար, կադրային նման քաղաքականություն էր իրականացնելու նաև ՀԿ(բ)Կ-ն, սակայն կադրային հարցը լուրջ խնդիր էր ՀՄԽՆ նոր իշխանությունների համար, և պատահական չէր, որ իշխանափոխությունից օրեր անց, 1920 թ. դեկտեմբերի 9-ին, ՀԿ(բ)Կ Երևանի կազմակերպության ժողովում Հայիեղկոմի նախագահ Ս. Կասյանը իր ելույթում նշեց, որ, չնայած երկրում այլևս չեն կարող գործել բուրժուական կուսակցությունների ներկայացուցիչները, սակայն, դրանց առանձին անդամներ կարող են իրենց ծառայությունը մատուցել երկրին [12, 8]: Նոր իշխանությունների կադրային քաղաքականության այս ծանր ժամա-

նակահատվածում հատկապես խիստ էր զգացվում «պատասխանատու ղեկավարներ աշխատողների» (հեղկոմների նախագահներ, բաժնի վարիչներ, խորհրդային պետական մարմինների՝ բարձր ու միջին օղակի ղեկավար գործիչներ) կարիքը, որոնց համար պարտադիր էր կուսակցական ստաժը: Նշյալ կարգի կադրերի բացակայությունը հատկապես տեսանելի էր հանրապետության գավառներում և առավել ևս՝ գավառակներում:

Խնդիրը լուծելու նպատակով ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմը շրջաբերական գրությամբ դիմեց Խորհրդային Ռուսաստանում գործող ազգությամբ հայ «պատասխանատու կուսակցական ընկերներին»՝ Խորհրդային Հայաստան գալու առաջարկությամբ [1, 183-186]:

ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի 1920 թ. դեկտեմբերի 10-ի որոշմամբ ազգությամբ հայ բոլշևիկների մի խումբ (Ս. Լուկաշին, Պ. Մակինցյան, Ա. Կարինյան և այլք) ժամանեց Խորհրդային Հայաստան: Կուսակցական բազմաթիվ գործիչներ ժամանեցին նաև Խորհրդային Վրաստանից և Խորհրդային Ադրբեջանից [13, 19-25]:

Կուսակցության կողմից իրականացվող կադրային քաղաքականությունը ընդհատվեց երկրում 1921 թ. փետրվարի 18-ին ծագած քաղաքացիական պատերազմի պատճառով: Ընդհատված քաղաքականությունը շարունակվեց քաղաքացիական կռիվների ավարտից և Ջանգեզուրի՝ ՀՍԽՀ-ին միանալուց հետո: Սակայն, այդ քաղաքականության շարունակության հետ կապված ծագեցին տարաբնույթ խոչընդոտներ, որոնցից մեկը՝ քաղաքացիական կռիվներից հետո բնակչության մեծ զանգվածի արտագաղթն էր Պարսկաստան: Պարտված ապստամբների և քաղաքացիական բնակչության արտագաղթը կանխելու, ինչպես նաև արդեն արտագաղթածներին ետ վերադարձնելու նպատակով ՀՍԽՀ ղեկավարությունը 1921 թ. ապրիլի 10-ին, 23-ին և մայիսի 16-ին հայտնում էր լրիվ և համընդհանուր ներում բոլոր քաղաքական և զինվորական գործիչներին, «ովքեր ապստամբել ու պայքարում են խորհրդային իշխանության դեմ» [14, 38]:

Սույն քաղաքականությամբ ՀՍԽՀ իշխանությունները փորձում էին լուծել նաև հանրապետությունում առկա կադրային սովը:

Խորհրդային իշխանության կադրային քաղաքականության կարևորագույն խնդիրներից մեկը կուսակցական կադրերի հաշվառման և նշանակման համակարգի կազմակերպումն էր: ՌԿ(բ)Կ VIII համագումարի որոշմամբ ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի քարտուղարության կազմում 1919 թ. ապրիլին ստեղծվեց հաշվառման-նշանակման բաժին, որի գործառույթը կուսակցական անդամների հաշվառումն էր և նրանց հետագա նշանակումը կուսակցական, պետական, տնտեսական և արհմիութենական հիմնարկ-կազմակերպություններում [6, 105-115]: Կարճ ժամանակ անց՝ 1921 թ. մայիսի 9-ին, նույնը կատարեց ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի քարտուղարությունը, երբ իր իսկ որոշմամբ Կենտկոմի կազմբաժնին կից ստեղծվեցին մի քանի ենթաբաժիններ, որոնց թվում և հաշվառման-նշանակման [15, 1-3]: Եվ սա բնական էր, քանզի ՀԿ(բ)Կ-ն ՌԿ(բ)Կ-ի բաղկացուցիչ մասն էր՝ օժտված մարզային կազմակերպության իրավունքներով [16, 8-11]: ՀՀ խորհրդայնացումից հետո ՀԿ(բ)Կ-ն ևս իրականացրեց անդամ-թեկնածուների հաշվառում, ցուցակագրում և

գտում, որի արդյունքում 1921 թ. սկզբին կուսակցությունն իր շարքերում ուներ 5300 անդամ և թեկնածու [3, 17]: Ձևավորվեցին ՀԿ(բ)Կ գավառային ու գավառակային կազմակերպությունները, և տարբեր հիմնարկ-կազմակերպություններում առաջացան կուսակցության առաջին սկզբնական կառույցները (բջիջները):

Կուսակցական կադրերի հաշվառման և նշանակման գործում մեծ նշանակություն էր ունենալու նաև նրանց մասնագիտական պիտանելիության հարցը: Այս կապակցությամբ 1921 թ. հոկտեմբերին Վ. Լենինը, դիմելով ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմին, առաջարկեց ուսումնասիրել տարբեր մասշտաբի «պատասխանատու կոմունիստ ղեկավարներին» համապատասխանության հարցը իրենց կատարած աշխատանքներին: Այս առաջարկությունը ընդգրկվեց 1921 թ. հոկտեմբերի 8-ին ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի՝ Վ. Մոլոտովի զեկուցմամբ ընդունված պատասխանատու աշխատողների և նրանց նշանակման մասին որոշման մեջ: Այդ որոշման իրականացման պատասխանատուներ նշանակվեցին Վ. Մոլոտովը և Լ. Կազանովիչը [11, 5-11]: Շարունակելով կուսակցական կադրերն ավելի արդյունավետ օգտագործելու քաղաքականությունը՝ ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի հաշվառման-նշանակման բաժինը 1922 թ. մշակեց և ենթակա կառույցներին (այդ թվում և՛ ՀԿ(բ)Կ-ին) ուղարկեց «պատասխանատու աշխատողների հաշվառման մասին հրահանգը» [10, 4-12]: Չնայած հաշվառումը վերաբերում էր միայն կոմկուսի անդամներին, սակայն իրականում հաշվառվելու էին բոլոր այն անձինք, ովքեր վերջին վեց ամսվա ընթացքում զբաղեցրել էին ղեկավար պաշտոններ [10, 23-28]:

«Պատասխանատու աշխատողներին» հաշվառումը իրականացվում էր տեղական (գավառային կոմիտեից մինչև Կենտկոմ) կուսակցական կոմիտեների կողմից, համաձայն եռահարկ նահանգային, գավառային և գավառակային համակարգի: Հրահանգով խիստ հստակեցվում էր յուրաքանչյուր համակարգի պաշտոնների ցանկը, որը տեղական կուսակցական կազմակերպությունները չէին կարող փոխել: Այսպես օրինակ, «խորհրդային վարչական աշխատող» խմբում նահանգային համակարգի «պատասխանատու աշխատողներ» էին համարվում նահանգային խորհրդի գործադիր կոմիտեի նախագահը, նախագահության անդամները և գործկոմի բաժնի վարիչները, գավառային համակարգում՝ գավգործկոմի նույնակարգ աշխատողները և այլք:

1923 թ. ապրիլի 17-ից 25-ը տեղի ունեցած ՌԿ(բ)Կ XII համագումարը ամրապնդեց բոլոր ղեկավար կադրերի նշանակման և տեղափոխության նկատմամբ բոլշևիկյան կուսակցության ունեցած լիակատար վերահսկողությունը: Համագումարում, ներկայացնելով ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի հաշվետվությունը, Ի. Ստալինն, անդրադառնալով Վ. Լենինի՝ կուսակցության գործունեության քաղաքական և կազմակերպչական գործառնությունների միասնականության խնդրին, իր էլույթում հնչեցրեց նշյալ խնդրի դասական ձևակերպումը. «...կուսակցության ղեկավար դերը արտահայտվում է ոչ միայն նրանում, որպեսզի տրվեն հրահանգներ, այլև նրանում, որ կարևորագույն պաշտոններում նշանակվեն մարդիկ, ովքեր ի վիճակի են հասկանալու և ազնվորեն կատարելու մեր տված հրահանգները...» [5, 62-63]:

Բոլշևիկյան կուսակցության կադրային քաղաքականության էության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման ծնունդը սովորաբար կապվում է ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի կազմափոխության 1923 թ. նոյեբերյան որոշման հետ, որում նշվում էր. «Պետական և տնտեսական մարմինների պատասխանատու աշխատողների նշանակումը և տեղափոխությունը կայանում է Կենտկոմի հաստատմամբ, իսկ տեղում՝ համապատասխան ժողովուրդների և ժողովուհների կամ գործկոմների կոլեգիաների կողմից»: Որոշմամբ առաջարկվում էր հստակեցնել, թե որ պաշտոնում կառավարչական ինչ արարողակարգով պետք է նշանակում կատարվի [9, 99, 219]: Այս բաժանումը հիմք ծառայեց նոմենկլատուրայի պաշտոնների առաջին, երկրորդ, իսկ հետագայում նաև՝ երրորդ ցուցակների առաջացմանը:

Բնականաբար, Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունների կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման հիմքում ընկած էին վերոշարադրյալ սկզբունքները, որոնք իրենց առաջին ձևակերպումը՝ որպես նորմատիվ-իրավական դաշտի ստեղծում, ստացան ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահության 1923 թ. մայիսի 3-ի որոշման 5-րդ կետում: Մույն կետով հաստատվեց գավառային մասշտաբի «պատասխանատու աշխատողների» (22 հոգի), պահուստային (25 հոգի) և հատուկ (2 հոգի) խմբերի ցուցակը [17, 15]:

Նշյալ որոշման հավելվածում ներկայացված էր ցանկը: Այսպես օրինակ, գավառային մասշտաբի ցուցակի առաջին համարը Ս. Լուկաշինն էր, որին հաջորդում էին՝ ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի անդամներ Ա. Շահսուվարյանը, Գ. Մեհրաբյանը և այլք, իսկ պահուստային ցուցակում էին Ե. Բակունցը, Ա. Քարամյանը ու ուրիշներ: Հատուկ ցուցակում էր ընդգրկված ՀԿ(Բ)Կ քարտուղար Աշոտ Բոաննիսյանի (Հովհաննիսյանի) եղբայրը՝ համալսարանի ռեկտոր Հակոբ Բոաննիսյանը [18, 18]:

Մի քանի օր անց՝ մայիսի 29-ին, ամրապնդելով նոմենկլատուրային համակարգի ձևավորման գործընթացը, ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը (արձանագրություն թիվ 7) որոշեց ստեղծել հինգ հոգանոց (Ա. Բոաննիսյան, Ս. Մարտիկյան, Ս. Լուկաշին, Դ. Տեր-Սիմոնյան և Ա. Շահսուվարյան) հանձնաժողով՝ գավառային մասշտաբի «պատասխանատու աշխատողների» բնութագրերը կազմելու համար [19, 23]:

Հաջորդ օրը տեղի ունեցած նիստում հանձնաժողովը հաստատեց 43 «պատասխանատու աշխատողի» բնութագիր: Ցուցակը գլխավորում էր Ս. Լուկաշինը և ավարտում Բ. Սարգիսովը [20, 2-3]:

Կարճ ժամանակ անց՝ 1924 թ. հունվարի 1-ին, ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը հաստատեց գավառային մասշտաբի 36 հոգանոց (գլխավորում էր Ե. Բակունցը) և պահուստային խմբի 15 հոգանոց (գլխավորում էր Ս. Աբովյանը) ցուցակը [21, 24]:

Խորհրդային իշխանության կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման գործընթացից անմասն չէր նաև ՀԿ(Բ)Կ քարտուղարությունը: Այսպես, ՀԿ(Բ)Կ քարտուղարությունը 1923 թ. դեկտեմբերի 18-ին (արձանագրություն թիվ 18, կետ 3) որոշեց ՀՄԽՀ տարբեր գավառներին (Մեղրի, Ալեքսանդրապոլ, Լոռի-Փամբակ, Դիլիջան և Նոր-Բայազետ) և գավառակներին կցել բազ-

մաթիվ «պատասխանատու աշխատողների» [22, 4]: Մի քանի օր անց՝ հունվարի 14-ին, քարտուղարությունը (արձանագրություն թիվ 26) կրկին տարբեր գավառներից կցեց բազմաթիվ «պատասխանատու աշխատողների» [23, 55-57]:

Այս ժամանակահատվածում ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմը շարունակում էր կադրային քաղաքականության իրականացման համար անհրաժեշտ նորմատիվ-իրավական դաշտի ստեղծման աշխատանքները: Մասնավորապես, դեռևս 1923 թ. հունիսի 12-ին ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի կազմբյուրոն ընդունեց որոշում «Նշանակումների» մասին, իսկ նույն տարվա հոկտեմբերին Կենտկոմի կողմից ընդունվեց հաշվառման-նշանակման աշխատանքների հիմնական խնդիրներին առնչվող որոշումը: Ի վերջո, ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի կազմբյուրոն 1925 թ. նոյեմբերի 16-ին ընդունեց նոր, լրամշակված և բավականին ընդգրկուն ու մանրամասն շարադրված՝ «Աշխատողների ընտրության և նշանակման կարգի» մասին կանոնադրությունը և նոմենկլատուրային պաշտոնների վերամշակված ցուցակը: Այս և նմանատիպ փաստաթղթերը ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմը չէր հրապարակում:

Սկզբում կար երկու ցուցակ. նոմենկլատուրա թիվ 1 և նոմենկլատուրա թիվ 2: Առաջին ցուցակում ընդգրկված էին այն պաշտոնները, որոնցում նշանակումները տեղի էին ունենում միայն Կենտկոմի որոշմամբ, իսկ երկրորդում՝ Կենտկոմի հաշվառման-նշանակման բաժնի համաձայնությամբ: Հետագայում նոմենկլատուրա թիվ 1 ցուցակին կցվեց «ընտրվող պաշտոններին» ցուցակը, որում ընդգրկված անձանց թեկնածությունները նախօրոք հաստատվում էին համապատասխան կուսակցական կառույցների կողմից: Նշենք, որ որևէ նշանակություն չունեք, թե ուր էին պատրաստվում «ընտրվել» և որպես ինչ էին պատրաստվում «ընտրվել» այդ թեկնածուները՝ տարատեսակ խորհուրդների կամ ժողովների պատգամավորներ կամ պատվիրակներ, ժողովրդական ներկայացուցիչ դատարանում, արհմիութենական կամ կոմերիտական աշխատող և այլն:

Նոմենկլատուրայի թիվ 1 և թիվ 2 ցուցակներում չընդգրկված, սակայն դեկավար համարվող պաշտոնների ցուցակում ընդգրկված անձանց ընտրությունը կամ նշանակումը կատարվում էր յուրաքանչյուր պետական հաստատության կողմից հաստատված և Կենտկոմի կազմակերպչական բաժնի կողմից համաձայնեցված ընթացակարգով: Այս երրորդ ցուցակը ստացավ վարչական նոմենկլատուրա կամ նոմենկլատուրա թիվ 3 անվանումը:

ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմը 1925 թ. նոյեմբերի 16-ի որոշմամբ միութենական հանրապետությունների կոմկուսների Կենտկոմներին, կուսակցության բոլոր երկրամասային ու նահանգային կոմիտեներին կարգադրեց սկսել իրենց կողմից հաստատվող կամ նշանակման ժամանակ համաձայնեցման ենթակա տեղական նոմենկլատուրայի ցուցակի կազմման աշխատանքները: Այս որոշմանը կցվեց «Հրահանգ տեղական կազմակերպությունների ղեկավար աշխատողների նշանակման և տեղափոխության համաձայնության ձևերի մասին» հավելվածը: Հրահանգի կետերից մեկում նշվում էր, որ «... նոմենկլատուրայի թիվ 1 և թիվ 2 ցուցակներում ընդգրկված աշխատողների նշանակման, տեղափոխության և ազատման մասին տեղական կուսկազմակերպությունների բոլոր առաջարկությունները պարտա-

դիր պետք է Կենտկոմի կազմակերպչական նշանակման բաժնի միջոցով քննարկման առարկա դառնան Կենտկոմի նիստում: Տեղական կուսկազմակերպությունները չեն կարող ինքնուրույն նշանակել, տեղափոխել և ազատել այդ ցուցակներում ընդգրկված աշխատողներին աշխատանքից [7, 3-4]:

Ստանալով վերոնշյալ որոշումը՝ ՀԿ(բ)Կ քարտուղարությունը անցավ դրա կատարմանը: 1926 թ. հունիսի 12-ին քարտուղարությունը, լսելով Ե. Բակունցի զեկուցումը նոմենկլատուրայի թիվ 1 և թիվ 2 ցուցակների մասին (արձանագրություն թիվ 17, կետ 3), որոշեց ստեղծել հանձնաժողով (նախագահ՝ Ե. Բակունց, անդամներ՝ Ա. Շահգեղյան, Ա. Թաթյան, Ա. Մանուչարյան, Գ. Գողթունի) և եռօրյա ընթացքում քննարկելով ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի հաշվառման նշանակման բաժնի կազմած նոմենկլատուրայի թիվ 1 թիվ 2 ցուցակները՝ դրանք՝ սեփական առաջարկություններով ներկայացնել ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությանը՝ հաստատման համար [24, 40-41]: Շուրջ 10 օր անց՝ հունիսի 23-ին, քարտուղարությունը, լսելով նոմենկլատուրայի ցուցակի մասին Ե. Բակունցի զեկուցումը (արձանագրություն թիվ 18), հաստատեց ներկայացված ցուցակը: Միաժամանակ որոշվեց, որ միությունների (նշված չէ, թե որ միությունների մասին է խոսքը՝ արհեստագործական, թե ստեղծագործական) կենտրոնական վարչությունների քարտուղարների նշանակումների և տեղափոխությունների ժամանակ հարկ է պարտադիր հաշվի առնել ՀԿ(բ)Կ Երևանի կազմակերպության կարծիքը [25, 42-43]:

Ինչպես արդեն նշել ենք, ՀԿ(բ)Կ ղեկավարությունը կադրային իր քաղաքականությունը համաձայնեցնում էր վերադաս կառույցների հետ: Նման օրինակ է ՀԿ(բ)Կ քարտուղարության 1928 թ. փետրվարի 28-ի նիստը, որի ժամանակ, լսելով նոմենկլատուրայի պաշտոններում նշանակման հարցը, քարտուղարությունը որոշեց խնդրանքով դիմել ՀամԿ(բ)Կ Անդրերկրկոմին՝ վերանայելու ՀՄԽՀ նոմենկլատուրայի ցուցակի պաշտոններում նշանակման կարգը: Միաժամանակ առաջարկեց այդ ցուցակում կատարել մասնակի փոփոխություններ և հաջորդ նիստերից մեկում հաստատել նոր ցուցակը և նշանակման կարգը [26, 44]: Սույն որոշման հավելվածում ներկայացվեց նշանակման կարգի փոփոխության վերաբերյալ 22 առաջարկություն: Մասնավորապես, առաջարկվում էր ՀԿ(բ)Կ Երևանի կուսկոմիտեի քարտուղարի պաշտոնը հանել Անդրերկրկոմի կողմից հաստատվող նոմենկլատուրայի թիվ 1 ցուցակից և տեղափոխել նոմենկլատուրայի թիվ 2 ցուցակ [2, 248]:

Եզրակացություն

1920-ական թվականներին ստեղծվեց Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունների՝ ՀԿ(բ)Կ կողմից իրականացվող կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման և գործունեության համար անհրաժեշտ նորմատիվ-իրավական համապատասխան դաշտը, որը հետագայում կատարելագործվեց:

1. Պետական կառավարման, ներառյալ՝ ընտրովի պաշտոններում կադրային քաղաքականության՝ նոմենկլատուրայի ձևավորման (նշանակում և տեղափոխություն) մենաշնորհը անցավ ՀԿ(բ)Կ-ի ձեռքը:

2. 1920-ական թվականներին ձևավորվեց կուսակցական կադրերի հաշվառ-

ման և նշանակման համակարգը, որը տարածվեց ՀՄԽՀ ողջ տարածքում: Այսպես օրինակ. եթե 1920-ական թթ. սկզբներին ՀԿ(բ)Կ անդամները, «ընտրվելով» գավառային կամ գավառակային խորհուրդների գործկոմների նախագահներ, իրենց սեփական ուժերով էին ձևավորում իշխանության այդ մարմինները (կատարում էին նշանակումներ կամ տեղափոխություններ տարբեր պաշտոններում), ապա, կարճ ժամանակ անց, հաշվառման և նշանակման համակարգի շնորհիվ, ղեկավար պաշտոններում նշանակման և տեղափոխման մեխանիզմը ձեռք բերեց խիստ կազմակերպված ձև՝ կադրերին ոչ թե իրենք էին ընտրում, այլ ուղարկում էին կենտրոնացված ձևով:

3. Ձևավորվեց պաշտոնների անվանացուցակ (նումենկլատուրա), որը, «սոցիալիզմի կառուցման ճանապարհին» կուսակցա-խորհրդային բարձրագույն իշխանությանը հնարավորություն էր տալիս ղեկավարել և վերահսկել կյանքի բոլոր (հասարակական-քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, գիտակրթական և այլն) ոլորտները: Անվանացուցակում հատուկ տեղ էր զբաղեցնում «պատասխանատու ղեկավար աշխատող» տեսակը:

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.2-127>

Գրականություն

1. Կապյան Ս., Ընտիր երկեր, Երևան, 1967, 456 էջ:
2. Հակոբյան Ա., Միակուսակցական վարչակազմի ձևավորումը Խորհրդային Հայաստանում (1920-ական թվականներ), Երևան, 2016, 366 էջ:
3. Ղազախեցյան Վ., Հայաստանը 1920-1940 թթ., Երևան, 2006, 564 էջ
4. Воробей А. Основные тенденции формирования системы номенклатурных кадров в 1920-ые годы // «Вестник Северного федерального университета», 2012, N 2, с. 5-11.
5. Гимпельсон Е.Г. Проблемы создания и совершенствования аппарата управления Советским государством (1917-1920 гг.) // «История СССР», 1987, N 3, с. 22-41.
6. Двенадцатый съезд РКП(б), 17-25 апреля 1923 г. Стенографический отчёт, Москва, 1968, с. 903.
7. Зеленев М. В. Становление аппарата ЦК и института секретаря ЦК РСДРП (б) - РКП(б) в 1917-1922 гг., Нижний Новгород, 2007, с. 78-86.
8. Кожихина Т. П., Фигантер Ю. Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия // «Вопросы истории», 1993, N 7, с. 25-38.
9. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК, т. 2, 1917-1924, Москва, 1983, с. 606.
10. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференции и пленумов ЦК (1898-1986), т. 3, 1922-1925, Москва, 1984, с. 494.
11. Сборник инструкций по учету и распределению партработников, Москва, 1923.
12. ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 1, գ. 32, թ. 8:

13. ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 1, գ. 32, թ. 19-25:
14. ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 1, գ. 32, թ. 19-25:
15. ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 2, գ. 21, թ. 38:
16. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 44, թ. 1-3:
17. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 3, թ. 8-11 հավ.։ «Резолюция пленума ЦК КПА по партстроительству», принято на заседании от 06.06.1922 г.
18. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 3, գ. 7, թ. 15:
19. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 3, գ. 7, թ. 18:
20. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 3, գ. 7, թ. 23 և հավ.։
21. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 4, գ. 10, թ. 2-3:
22. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 3, գ. 7, թ. 24:
23. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 4, գ. 12, թ. 4 և հավ.։
24. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 3, գ. 9, թ. 55-57:
25. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 6, գ. 12, թ. 40-41:
26. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 6, գ. 12, թ. 42-43:
27. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 8, գ. 22, թ. 44:

Политика формирования номенклатуры в Советской Армении (1920-е годы)

Армен Бадалян

Резюме

***Ключевые слова:** большевистская власть, ЦК КП(б)А, президиум, секретариат, номенклатура, нормативно-правовое поле, политическая монополия*

В ноябре 1917 г., захватив власть в России, большевистская партия начала укреплять свою руководящую роль во всех сферах советской жизни: общественно-политической, социально-экономической, судебно-правовой и др.

Несмотря на то, что ни одна из конституций, принятых в советские годы, не определяла порядок правления, согласно которому Коммунистическая партия должна была управлять всеми сферами советской жизни, тем не менее большевистская партия, реализуя тоталитарный принцип правления, стала реальным высшим органом руководства и управления Советской страной.

Упомянутый выше принцип большевистского управления начал действовать и в Советской Армении, так как КП(б) Армении являлась территориальной структурой РКП(б). Решения президиума ЦК КП(б) Армении касались не только кадровой политики центральных органов управления Арм. ССР, но и финансовых вопросов этих органов, деятельности органов местной власти и т.д.

Коммунистическая партия большевиков, являющаяся организатором и руководителем процесса установления Советской власти, создала в губерниях, образовавшихся после установления Советской власти, назначаемые органы власти, целью которых было установление Советской власти на местах.

The Policy of Forming the Nomenclature in Soviet Armenia (in the 1920s)

Armen Badalyan

Summary

Key words: *Bolshevik power, the Central Committee of C(B)PA, presidium, secretariat, nomenclature, norms' and laws' field, political monopoly*

After conquering the power in Russia (November 1917), the Bolshevik Party began to strengthen its leading role in all aspects of Soviet life: socio-political, socio-economical, judicio-legal etc.

Any of the constitutions approved during the Soviet era did not formulate the concept that the Communist Party must govern all aspects of Soviet life. However, implementing the principle of autocratic governance, the Bolshevik Party became the real highest body leading and governing the Soviet country.

The Communist (Bolshevik) Party of Armenia was a regional faction of the Communist (Bolshevik) Party of Russia. So, it was natural that the above-mentioned Bolshevik principle began to be implemented in Soviet Armenia also. The decisions of the Presidency of the Central Committee of C(b)PA were not only related to the cadre policy of central government bodies of the Armenian SSR, but also their financial issues, activities of local government bodies etc.

Organizing and leading the process of establishment of the Soviet power, the Central Committee of the Armenian Communist Party created significant bodies of power in the provinces formed after the establishment of the Soviet regime. The purpose of the latter was to establish the Soviet power in the places.

Ներկայացվել է 08.10.2023 թ.
Գրախոսվել է 20.10.2023 թ.
Ընդունվել է տպագրության 23.11.2023 թ.